

УДК 159.922.762

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2021.3.5>**Юлія ВАКУЛЕНКО**

доктор філософії у галузі психології, асистент кафедри психодіагностики та клінічної психології факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Глушкова, 2А, м. Київ, 03680, Україна
ORCID: 000-0003-2354-4169

Yuliia VAKULENKO

Doctor of Philosophy in field of Psychology, Assistant Professor at the Department of Psychodiagnostics and Clinical Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2A Akademika Glushkova Avenue, Kyiv, 03680, Ukraine
ORCID: 000-0003-2354-4169

**РОЛЬ СЕНСОРНО-ІНТЕГРАТИВНОЇ ТЕРАПІЇ У РОЗВИТКУ
МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА****THE ROLE OF SENSORY INTEGRATION THERAPY
IN THE SPEECH DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH AUTISM
SPECTRUM DISORDER**

*Стаття присвячена дослідженню актуальної для сучасної клінічної та спеціальної, педагогічної психології проблеми – розгляду можливостей технологій сенсорно-інтегративної терапії у розвитку такої вищої психічної функції, як мовлення, дітей з розладами аутистичного спектра. Проаналізовано підхід сенсорно-інтегративної терапії у вітчизняній та зарубіжній психологічній теорії і практиці. Зазначена важлива роль відчуттів для нервової системи дитини, описано, які негативні наслідки можуть бути у разі розладів процесів сенсорної інтеграції та як сенсорно-інтегративна терапія може допомогти впоратися з ними, описаний надзвичайний розвитковий потенціал сенсорно-інтегративної терапії, зокрема у роботі з розвитку мовлення дітей з розладами аутистичного спектра. Сенсорний розвиток необхідний для успішного оволодіння будь-яким видом практичної діяльності (ігровою, навчальною, професійною). Значення сенсорного розвитку полягає в тому, що він впорядковує розрізнені хаотичні уявлення дитини, отримані нею у взаємодії з навколишнім світом, він розвиває спостережливість, увагу, є фундаментом для розвитку інтелекту, забезпечує засвоєння сенсорних еталонів. Проведення спеціально організованих сенсорних ігор з дитиною з аутизмом може відкрити нові можливості для її корекції та розвитку. Звертається увага на те, що цей підхід є інноваційним для нашої країни та рекомендований у практичних заняттях з розвитку мовлення дітей з розладами аутистичного спектра. **Метою** статті є висвітлення результатів дослідження ефективності підходу терапії сенсорної інтеграції у розвитку мовлення дітей з розладами аутистичного спектра. **Висновки.** Обґрунтовано застосування технологій сенсорно-інтегративної терапії для розвитку мовлення дітей з розладами аутистичного спектра.*

Ключові слова: розлади аутистичного спектра, аутизм, сенсорна інтеграція, сенсорно-інтегративна терапія, терапія сенсорної інтеграції, розвиток мовлення.

The article is devoted to the study of relevant problem for modern clinical and special, pedagogical psychology – consideration of the possibilities of technologies of sensory-integrative therapy in the development of such a higher mental function as speech, children with autism spectrum disorders. The approach of sensory-integrative therapy in domestic and foreign psychological theory and practice is analyzed. The important role of sensations for the child's nervous system is mentioned, the negative consequences of sensory integration disorders and how sensory-integrative therapy can help to cope with them are described, the extraordinary development potential of sensory-integrative therapy is described autism spectrum disorders. Sensory development is necessary for successful mastering of any kind of practical activity (game, educational, professional). The value of sensory development is that it organizes the disparate chaotic ideas of the child, received by him in interaction with the world, he develops observation, attention, is the foundation for the development of intelligence, ensures the assimilation of sensory standards. Conducting specially organized sensory games with a child with autism can open new opportunities for its correction and development. Attention is drawn to the fact that this approach is innovative for our country and is recommended in practical classes on speech development of children with autism spectrum disorders.

The aim of the article is to highlight the results of a study of the effectiveness of the approach to sensory integration therapy in the development of speech in children with autism spectrum disorders.

Conclusions. *The use of sensory-integrative therapy technologies for speech development of children with autism spectrum disorders is substantiated.*

Key words: *autism spectrum disorder, autism, sensory integration, sensory integration therapy, speech development.*

Актуальність дослідження. З 2017 року Україна активно розвиває інклюзивне навчання з метою створення єдиних підходів у системі освіти України, де кожна дитина буде в змозі реалізувати свій потенціал. Згідно зі схваленою Кабінетом Міністрів України «Національною стратегією розвитку інклюзивної освіти на 2020–2030 роки» передбачається упровадження сучасної системи психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі і дітей з розладами аутистичного спектра [13]. Відповідно до офіційних статистичних даних Міністерства охорони здоров'я України поширеність розладів аутистичного спектра стабільно зростає – зафіксовано щорічне підвищення рівня діагностики РАС на 25–30% [4]. Це мотивує науковців, фахівців дошкільних та шкільних навчальних закладів, практиків до пошуку інноваційних технологій для допомоги дітям з інвалідністю, зокрема дітям з розладами аутистичного спектра.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідження свідчать, що багато дітей з розладами аутистичного спектра мають суміжні проблеми, які можуть вплинути на якість їхнього життя та денного функціонування. Зокрема, йдеться про обробку та інтеграцію сенсорної інформації, яка часто є порушеною у цих дітей. Обробка сенсорної інформації – це здатність мозку записувати, впорядковувати та розуміти інформацію, отриману з власних відчуттів. Розлад обробки сенсорної інформації – це неврологічний стан, який порушується у разі обробки сенсорної інформації як з навколишнього середовища, так і з боку самого організму, що може спричинити порушення розвитку або поведінки дитини. Розлади сенсорної інтеграції будь-якого типу руйнівні для розвитку дитини. Згідно з міжнародними даними, порушення сенсорної інтеграції у розладі спектра аутизму становить від 42% до 88% [4].

Значення відчуттів надзвичайно велике, позаяк вони є своєрідною «їжею» для нашої нервової системи. Кожен життєво важливий орган посилає в мозок сенсорний сигнал, будь-яке відчуття – це вид інформації, яку переробляє наша нервова система, формуючи певні адаптивні відповіді, тим самим здійснюючи управління тілом і мисленням відповідно до цієї інформації. Мозок потребує постійного надходження інформації для нормальної роботи і розвитку. Є три рівні відчуттів, які розповідають нам про нас самих і про навколишній світ. Вони кажуть нам про те: 1) що знаходиться на деякій відстані від нас (зір і слух), що знаходиться поруч

(дотик), що порушує межі нашого тіла (нюх і смак); 2) як і де рухається наше тіло (органи чуття, що сприймають рух, дія сили тяжіння і положення тіла, тобто вестибулярні і пропріорецептивні відчуття); 3) що відбувається всередині нашого тіла (органи відчуття у внутрішніх органах – вісцеральні рецептори) [1].

Сенсорний розвиток необхідний для успішного оволодіння будь-яким видом практичної діяльності дитини (ігрова, навчальна). Значення сенсорного розвитку полягає в тому, що він впорядковує розрізнені хаотичні уявлення дитини, отримані нею у разі взаємодії з навколишнім світом, він розвиває спостережливість, увагу, є фундаментом для розвитку інтелекту, забезпечує засвоєння сенсорних еталонів [9].

Сенсорна інтеграція починає розвиватися у немовляти ще в утробі матері, коли дитина відчуває рух материнського тіла. Надалі дитина в перший рік життя опановує такі вміння, як повзання, вставання, тільки за умови, що в її мозку буде відбуватися і активно розвиватися сенсорна інтеграція. Дитина розвиває свою сенсорну інтеграцію по-різному, взаємодіючи з навколишнім світом, пристосовуючи своє тіло і мозок для вирішення фізичних завдань, з якими вона стикається в дитинстві. Найкращу можливість для розвитку сенсорної інтеграції дає адаптивна відповідь. Адаптивна відповідь – це обґрунтований і цілеспрямований відгук на відчуття. За допомогою адаптивних відповідей дитина на кожному етапі свого розвитку може впоратися з певними завданнями і пізнає щось нове. Формування адаптивних відповідей допомагає мозку розвиватися і організовувати свою роботу. А з розвитком сенсорної інтеграції покращується самоорганізація, стають доступними більш складні навички. Автор сенсорно-інтегративної терапії Джин Айрес зазначає, що перші сім років життя дитини її мозок в основному працює як пристрій для обробки сенсорної інформації, тому цей період називають періодом сенсомоторного розвитку. Діти сприймають навколишній світ, предмети і роблять висновки про них згідно зі своїми відчуттями, їх адаптивні відповіді мають більш рухову, м'язову природу, ніж ментальну. У міру дорослішання деякі сенсомоторні навички замінюються ментальними і соціальними, проте саме сенсомоторні навички є основою формування останніх [1; 3].

Вітчизняна психологія вказує на роль предметної діяльності у формуванні сприйняття як цілісного образу предмета внаслідок практичного виокремлення суб'єктом предмета в предметно-опосередкованій діяльності.

Факт розвитку сенсорики вбачається вітчизняними вченими Б.Г. Ананьєвим, А.Н. Леонтьєвим, Б.М. Тепловим не лише в процесі пасивного споглядання індивідом навколишньої дійсності, а і в процесі активної практичної діяльності суб'єкта. Саме діяльність, на думку Л.А. Венгера, визначає характер практичних і пізнавальних завдань, що орієнтують до перцептивних дій і тим самим направляють їх формування. І.М. Сеченов розглядав відчуття як явище, що виникає тільки у складі рефлекторного акту з його «руховими наслідками» і бере участь у його здійсненні. Головним пунктом у поглядах І.М. Сеченова стала думка про те, що без участі руху наші відчуття і сприйняття не могли би бути віднесені до об'єктів зовнішнього світу [5].

Більшість дослідників відзначає, що відсутність мовлення впливає на інші психічні процеси (мислення, увагу, пам'ять і т.д.), а також на емоційно-особистісний та соціальний розвиток дитини. Мовлення є вищим регулятором поведінки і діяльності дитини, отже, мовленнєві порушення можуть посилювати порушення поведінки, недостатність розумових, мнестичних, перцептивних процесів. Слід зазначити, що всі ці порушення вторинні у структурі дефекту у разі аутизму і зазвичай долаються в процесі становлення мовлення [7].

У віці від 1,5 до 5 років функції розвитку і спілкування дитини контролює більшою мірою лімбічна система (І.О. Єфімов). Також відомо, що у стовбурі головного мозку знаходяться центри нюху і смаку, які мають «великі асоціативні здібності» і стимулюють емоції (Г.А. Ванюхіна). Отже, можна висунути припущення про позитивний вплив на формування стимуляції мовленнєвого розвитку саме смако-нюхових, смако-вербальних асоціативних зв'язків. Однак нині можна побачити, що сучасна корекційна робота з формування мовлення орієнтована в основному на досягнення результатів у розвитку мовлення шляхом багаторазового відпрацювання одного і того ж мовленнєвого матеріалу без урахування активності підкіркових мозкових структур, які мають вплив на розвиток мовлення дитини [12].

Психофізіологічною основою мовлення є функціональна система, яка включає у себе взаємодію більшості аналізаторів, що спирається на узгоджену роботу різних зон кори головного мозку. Будь-яка функціональна система, згідно з вченням П.К. Анохіна, включає у свій склад: аферентний синтез (домінуюча на поточний момент мотивація, аферентація, що відповідає такому моменту, пускова аферентація і пам'ять (сліди минулого досвіду),

завдяки яким виникає мета діяльності; прийняття рішення і формування програми дії (інтеграція інформації в лобових відділах); формування акцептора результатів дії (звірення і оцінка реальних результатів і, якщо необхідно, їх корекція); власне дію; звірення дії з акцептором його результатів – зворотна аферентація. Відповідно до теорії функціональних систем будь-який поведінковий, у тому числі і мовленнєвий акт, починається зі стадії аферентного синтезу. Зміст аферентного синтезу визначається впливом декількох факторів: мотиваційного збудження, пам'яті, ситуаційної і пускової аферентації. Аферентний синтез мовленнєвої функціональної системи завжди є полірецепторним. У процесі розвитку навички відносна роль кожної аферентації може ставати ведучою. Більшість психофізіологічних досліджень, що дають уявлення про аферентний синтез у функціональній системі мовлення, проводилися на матеріалах мовлення дорослих. Значна частина досліджень мозкових механізмів мовлення проведена на моделі афазії. Однак механізми компенсації втраченої або пошкодженої функції у дітей і дорослих істотно розрізняються завдяки пластичності дитячого мозку, крім того, згідно з вченням Л.С. Виготського, напрями формування дефекту у дітей і дорослих прямо протилежні (відповідно «знизу вгору» і «зверху вниз»), що значною мірою ускладнює пряме перенесення знань про механізми мозкових основ психічної діяльності дорослих на дитину. Ще у Л.С. Виготського ми знаходимо згадку про те, що однаково локалізовані ураження у дитини і у дорослого можуть привести до різних симптомів [8].

Значення сенсомоторного розвитку надзвичайно велике в корекційно-розвивальній роботі, особливо з дітьми з порушеннями розвитку. Це пояснюється тим, що основою сприйняття й мовлення є умовно-рефлекторна діяльність міжаналізаторних (асоціативних) комплексів нервових зв'язків. Отже, заняття, які будуть включати у себе прийоми, що залучають у роботу діяльність різних аналізаторів (опора на збережені аналізатори), будуть більш плідними. Недостатня сформованість сенсомоторного образу предмета (явища) викликає неможливість появи у дитини чуттєвих концептів, необхідних для появи слова (поняття). Отже, сенсорне виховання – це основа лексичної роботи та особистісного розвитку, воно вимагає включення максимальної кількості збережених аналізаторів (полісенсорний підхід у розвитку мовлення), сприяє більш успішній актуалізації (появі) слова в активному мовленні [10].

Якщо враховувати індивідуальні особливості сприймання сенсорної інформації дітей з аутизмом і ґрунтуватися на особистісно-диференційованому і нейропсихологічному підходах, то слід припустити, що у більшості таких дітей окремі органи чуттів мають підвищену чутливість порівняно з рештою, а активне включення в методику розвитку мовлення вправ з розвитку дотику, нюху, смакового сприйняття, почуття пропріорецепції дасть високі результати (сенсорні коробки, сенсорні доріжки, а також різноманітний дидактичний матеріал з використанням смакових і нюхових аналізаторів). Коробка являє собою ємність з будь-яким сипучим наповнювачем (бажано природним – крупою, борошном, квасолею тощо). Далі складається план роботи, визначається лексична тема, яка буде відпрацьовуватися, і, відповідно, підбирається приладдя (іграшкові тварини, птахи, транспорт, комахи тощо). Використання різних по фактурі – сипучість, пластичність, гладкість-шорсткість, м'якість-твердість – матеріалів якраз відповідає вимогам формування сенсорної інтеграції. З такою коробкою дитина може грати годинами, що передбачає активізацію мотиваційного компонента діяльності, активацію підкіркових структур, що відповідають за емоційно-експресивний супровід діяльності дитини. Співвідношення афекту і інтелекту у дитини в цей час докорінно змінюється. Її почуття не тільки стають «розумними», але також і змінюють своє місце у структурі поведінки і діяльності. Емоційний компонент діяльності, на думку Л.С. Виготського, активізує всі психічні процеси дитини, в тому числі пізнавальну сферу [12].

Нещодавно було досліджено, що нетипова обробка сенсорної інформації у разі аутизму пов'язана з труднощами у соціальній комунікації. Через низку завдань, що паралельно оцінюють мультисенсорні процеси сприймання часу, мультисенсорну інтеграцію та сприймання мовлення, були виявлені поведінкові докази такого зв'язку. Здібності до обробки сприймання часу дітей з аутизмом сприяли порушенню сприйняття мовлення. Цей взаємозв'язок був значно опосередкований їхніми можливостями інтегрувати соціальну інформацію через слухові та зорові модальності. Ці дані описують каскадний вплив сенсорних особливостей у разі аутизму, завдяки чому часова обробка впливає на багатосенсорну обробку соціальної інформації, що, своєю чергою, сприяє дефіциту сприйняття мовлення. Було встановлено, що ці зв'язки є специфічними для аутизму, характерними для мультисенсорної обробки та

інтеграції сенсорної інформації, але не окремих порушень у сенсорних системах [17].

У процесі типового розвитку комунікативні навички, такі як мовлення, впливають із уміння дітей поєднувати мультисенсорну інформацію в цілісне сприйняття. Наприклад, акт асоціації зорового або тактильного образу предмета з його назвою зазвичай використовується як міра раннього вивчення мовлення, а соціальна увага та сприймання мовлення часто передбачають інтегрування як зорових, так і слухових ознак [16].

Зміни в мультисенсорній часовій обробці можуть бути пов'язані з дефіцитом аудіовізуальної інтеграції мовлення у разі розладів аутистичного спектра. Зокрема, чим нижчі показники у зоровому та слуховому сприйманні, тим слабша здатність зв'язувати слухові і візуальні аспекти мовлення для створення міцного сприйняття. Чим вище мультисенсорні показники людини у зоровому та слуховому сприйманні, тим надійніші дані про те, що сприйнята синхронія є передбачувачем того, що два сенсорні сигнали, що виникли від однієї зовнішньої події, є синхронними, і, таким чином, повинні сприйматися пов'язаними. Порушення виявлення синхронії, виявлені у дітей з розладами аутистичного спектра, характерні для порушень мовлення у цій популяції дітей. Такі відмінності було помічено в умовах, в яких учасники дивилися на обличчя та читали інформацію з губ, слухаючи при цьому мовлення [19].

Сприймання мовлення в умовах шуму посилюється, коли слухач може бачити рот оратора та інтегрувати слухову та зорову мовленнєву інформацію. Діти з аутизмом мають зменшену здатність інтегрувати сенсорну інформацію через ці модальності, що сприяє порушенню соціального спілкування. Дослідження показало, що на рівні розпізнавання цілих слів діти з аутизмом демонстрували знижену працездатність і у слуховій, і в аудіовізуальній модальності. На рівні розпізнавання фонемі діти з аутизмом демонстрували знижену працездатність порівняно зі своїми однолітками у слуховій, зоровій та аудіовізуальній модальності [17].

Кожна сторона розвитку мовлення (звукимовна, лексико-граматичні категорії, зв'язність висловлювань) заснована на сенсорних зв'язках і безпосередньо залежить від них. Сенсорні стимули впливають на мотивацію до будь-якої діяльності, в тому числі і на мотивацію до мовлення. Заняття з розвитку мовлення можуть бути спрямовані на активізацію всіх його сторін через сенсоріку, в основі якої лежить розвиток перцеп-

тивної діяльності. У такому методі є не тільки можливість допомоги дітям у розвитку психічних і мовленнєвих функцій, але і можливість допомоги у процесі індивідуалізації і взаємодії з навколишнім світом. Для розвитку артикуляційної моторики у роботі може використовуватися фруктове пюре, соки, фрукти та овочі. Фрукти (яблука, банани, апельсини, груші) та овочі (помідори, огірки) можна нарізати скибочками і викласти на тарілку перед дитиною. Дитина може витягувати губи, коли п'є сік з трубочки, посміхатися від радості і задоволення, роблячи посмішку; брати до рота фрукти губами, виконуючи вправу «Трубочка»; витягувати язик і лизати фрукти, піднімаючи язик облизувати губи; перекичувати шматочки фруктів і овочів у роті, тим самим виконуючи артикуляційні вправи; вчитися диференціювати носо-ротове дихання, відчуваючи аромати запропонованих фруктів і овочів. Одночасно може закріплюватися поняття смаку, розміру, кольору і форми фруктів і овочів; закріплюватися відчуття смаку і запаху; відбуватися активізація словника та удосконалення граматичних навичок, можуть таким чином автоматизуватися звуки, розвиватися фонематичний слух, формуватися діалогічна сторона мовлення, яка є основою комунікації. Для того щоб діти навчилися працювати з дзеркалом, можна використовувати ігри: «Хто там?», «Перукарня». Дитина розглядає своє обличчя і органи артикуляції в люстерці, роблячи зачіски, пов'язуючи банти, заплітаючи кіски, попередньо прибравши крем із замазаного дзеркала. Для розвитку мовленнєвого повітряного струменя можуть бути використані ігри з водяними басейнами, в яких викликаються хвилі, плывуть кораблики, з'являється салют з мильних бульбашок. Це може викликати позитивну мотивацію до спільної та мовленнєвої діяльності. Для формування інтересу до мовленнєвої діяльності і розвитку діалогічної сторони мовлення можуть використовуватися сенсорні коробки з камінчиками, намистом, різними за тематикою дрібними іграшками, крупами та піском; ігри на повзання по перешкодах до предмета; ходіння босоніж по мішечках, наповнених різними за величиною гладкими предметами і крупами; ходіння мокрими ногами і долоньками, залишаючи сліди на доріжках, ходіння розфарбованими долоньками по аркушах паперу [14].

Українська дослідниця мовлення дітей з аутизмом Н.В. Базима вказує, що продумана сенсорна організація середовища дозволяє уникнути вражень, що негативно впливають на взаємодію дитини з оточенням, і наповнити

середовище стимулами, що спонукатимуть дитину до певних, запланованих батьками чи педагогом дій і задаватимуть їм потрібну послідовність. Задля цього вчена рекомендує створення адекватно організованого середовища для проведення корекційних впливів, таких як структурування режиму, часу та простору [2].

Для першої робочої зони рекомендується окрема кімната, тому що робота у цій зоні передбачає прибирання після заняття. За відсутності додаткового місця можна постелити на підлозі в кабінеті спеціальне покриття, і звертати його, переходячи до завдань іншого типу. Здебільшого увагу дитини з аутизмом можна привернути тільки за допомогою тактильних маніпуляцій. Рекомендується використовувати для занять легкодоступні матеріали натурального походження: тісто, глину, желе, крупи, бобові. Навіть якщо дитина може лише кружляти по кімнаті та занурюватися в аутоstimуляції, чи просто кричить, велика вірогідність, що вона зверне увагу (хоча б замре), коли педагог почне сипати крупи на підлогу, при цьому необхідно звернути увагу, який звук найприємніший для дитини (манна крупа, гречана, бобові тощо) та обов'язково коментувати свої дії. Важливо завершувати ігри із сенсорними матеріалами певними діями, вкладаючи у них доступний для дитини сенс, – зібрати матеріал у «гірку», зробити «доріжку» і тому подібне [11].

К.Д. Ушинський говорив, що мовлення дитини розташоване на кінчиках її пальців. Пальчиковий ігротренінг з використанням природних матеріалів (горішки, шишки, каштани, жолуді, камінці, листочки, торбинки з крупами, шерстяні клубочки, пісок) можуть бути корисними для розвитку тактильного сприймання і одночасно стимулювати розвиток центральної нервової системи та пришвидшувати розвиток мовлення дитини з аутизмом. Окрім цього, розвиток дрібної моторики, злагодження в роботі рук і очей – невід'ємний аспект у розвитку та корекції зорового сприймання. Варто звернути увагу і на можливості музикотерапії, особливо важливою ланкою якої є формування сенсорного розвитку, а саме музично-сенсорних здібностей дітей, навчання диференціації звуків, розвиток слухового сприймання, розрізнення проявів, пов'язаних зі сприйманням окремих властивостей музичних творів. Також музикотерапія може сприяти релаксації чи збудьоренню дитини, корегувати надмірну слухову чутливість чи розвивати слухову гіпочутливість [6].

Проведення спеціально організованих сенсорних ігор з дитиною з аутизмом може відкрити нові можливості для встановлення

контакту з нею. Світ предметів та їхніх властивостей є значущим для дитини з аутизмом, привертає її увагу та зацікавлює. Мета проведення з аутичною дитиною спеціально організованих сенсорних ігор – створити емоційно позитивний настрій. Механізм проведення гри такий: дитина захоплюється новим відчуттям, а отримане задоволення пов'язується у неї з образом дорослого. Це дає можливість розділити з дитиною позитивні емоції, урізноманітнити їх, надати дитині новий сенсорний досвід, отримати довіру дитини та за допомогою емоційного компонента вносити у те, що відбувається, новий зміст, який передбачається індивідуальною програмою розвитку дитини, зокрема, стимулювати мовленнєву активність на тлі емоційного піднесення [15].

Л.Н. Нурієва зазначає, що погруженість дитини з аутизмом в оральні аутоstimуляції може слугувати серйозною перешкодою для формування звуків мовлення. Дослідниця пропонує спеціальний тренінг з використанням запахів для розвитку у дитини умовних реф-

лексів на ті чи інші запахи з метою зменшення кількості оральних самостимуляцій, диференціації ротового та носового видиху, зняття напруження з органів артикуляційного апарату та підготовки органів артикуляції до довільної вимови звуків мовлення. Окрім цього, тренінг може забезпечити вирішення таких побутових сенсорних проблем, характерних для дітей з РАС, як «поїдання» дитиною неїстівних предметів, які мають приємний запах [32].

Висновки. Сенсорний підхід до інтеграції всіх видів діяльності дає позитивну динаміку тому, що кожен фактор розвитку психічних процесів (мислення, пам'ять, увага) впливає на фактори розвитку мовлення, комунікації, гри, рухових навичок, мотивації, контакту зі світом, волі, уяви і доповнює один одного – це комплексний метод розвитку і навчання дитини. Сенсорна інтеграція у роботі з дітьми з порушеннями розвитку, зокрема з розладами аутистичного спектра, дає величезні можливості для розвитку мовлення та інших вищих психічних функцій.

Література:

1. Айрес Э.Дж. Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития. Москва : Теревинф, 2013. 272 с.
2. Базима Н.В. Развитие мовлення дітей з аутизмом. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 144 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).
3. Банди А. Сенсорная интеграция: теория и практика / пер. с англ. ; науч. ред. Д.В. Ермолаева. Москва : Теревинф, 2017. 768 с.
4. Вакуленко Ю.В. Коморбідні порушення у дітей з розладами аутистичного спектра : дис. д-ра філософії. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2020. 289 с.
5. Вакуленко Ю.В. Сенсомоторний розвиток дітей з аутизмом. *Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні* : збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 22–23 лютого 2019 року). 2019. С. 29–32.
6. Діти з розладами аутистичного спектра: план корекційно-розвиткової роботи / авт. кол.: Л.О. Юрченко, Л.В. Олтажевська, Т.А. Малюченко та ін.; упор. В.В. Семизорова. Вид. 3-тє, без змін. Тернопіль : Мандрівець, 2019. 104 с.
7. Лалаева Р.И. Формирование лексики и грамматического строя у дошкольников с общим недоразвитием речи. Санкт-Петербург : Союз, 2001. 159 с.
8. Лынская М.И. Значение сенсорного воспитания в работе с детьми, страдающими алалией. *Проблемы современного образования*. № 2. 2013. С. 132–140.
9. Лынская М.И. Формирование речевой деятельности у неговорящих детей с использованием инновационных технологий / под ред. С.Н. Шаховской. Москва : Парадигма, 2012. 128 с.
10. Метиева Л.А., Удалова Э.Я. Сенсорное воспитание детей с отклонениями в развитии. *Сборник игр и игровых упражнений*. Москва : Книголюб, 2008. 120 с.
11. Нуриева Л.Г. Развитие речи у аутичных детей : методическое пособие и наглядные материалы. Москва : Теревинф, 2016. 129 с.
12. Рукавицин М.С., Киселева Л.В. Использование сенсорной интеграции в коррекции детей с тяжелыми нарушениями речи. *Проблемы современного педагогического образования*. 2019. С. 182–185.
13. Стратегічні напрями розвитку інклюзивної освіти до 2030 року : проект / М-во освіти та науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-rozrobilo-strategichni-napryami-rozvitku-inklyuzivnoyi-osviti-do-2030-roku>.
14. Шепель Г.Н. Сенсорная интеграция как метод коррекции недоразвития речи детей ОВЗ: детей с нарушением интеллекта и аутистическим типом поведения. URL: [9c12ad66e623d0f07d55703ec2fd77d8\(yekaterinburg.ru\)](https://9c12ad66e623d0f07d55703ec2fd77d8(yekaterinburg.ru)).
15. Янушко Е.А. Игры с аутичным ребенком. Установление контакта, способы взаимодействия, развитие речи, психотерапия. Изд. 8-е. Москва : Теревинф, 2017. 128 с. (Серия «Особый ребенок»).
16. Mason G.M., Goldstein M.H., & Schwade J.A. The role of multisensory development in early language learning. *Journal of Experimental Child Psychology*, 2019. No. 183, pp. 48–64. DOI:10.1016/j.jecp.2018.12.011.

17. Stevenson R.A., Baum S.H., Segers M., Ferber S., Barense M.D., & Wallace M.T. Multisensory speech perception in autism spectrum disorder: From phoneme to whole-word perception. *Autism Research*, 2017. No. 10(7), pp. 1280–1290. DOI: 10.1002/aur.1776.

18. Stevenson R.A., Segers M., Ncube B.L., Black K.R., Bebko J.M., Ferber S., & Barense M.D. The cascading influence of multisensory processing on speech perception in autism. *Autism*, 2017. No. 22(5), pp. 609–624. DOI: 10.1177/1362361317704413.

19. Stevenson R.A., Siemann J.K., Schneider B.C., Eberly H.E., Woynaroski T.G., Camarata S.M., & Wallace M.T. Multisensory Temporal Integration in Autism Spectrum Disorders. *The Journal of Neuroscience*, 2014. No. 34(3), pp. 691–697. DOI: 10.1523/jneurosci.3615-13.2014.

References:

1. Ajres, Je.Dzh. (2013). Rebenok i sensornaja integracija. Ponimanie skrytyh problem razvitija [Sensory integration and the child: Understanding hidden sensory challenges]. Moscow: Terevinf, 272 p. [in Russian].

2. Bazyma, N.V. (2018). Rozvytok movlennja ditej z autyzmom [Speech development in children with autism]. Harkiv: “Ranok”/“Kenguru”, 144 s. (Serie “Inclusive education”) [in Ukrainian].

3. Bundy, A. (2017). Sensornaja integracija: teorija i praktika [Sensory integration: theory and practice]. Moscow: Terevinf, 768 p. [in Russian].

4. Vakulenko, Yu.V. (2020). Komorbidni porushennja u ditej z rozladami autistichnogo spektra: dis. d-ra filosofii [Comorbid disorders in children with autism spectrum disorders: dis. Doctor of Philosophy]. Kyiv, 289 p. [in Ukrainian].

5. Vakulenko, Yu.V. (2019). Sensomotornij rozvytok ditej z autyzmom. Psihologija ta pedagogika: neobhidnist' vplivu nauki na rozvytok praktiki v Ukraini: Zbirnik tez naukovih robit uchasnykiv mizhnarodnoyi naukovo-prktychnoyi konferencii (m. L'viv, 22–23 ljutogo 2019 roku) [Sensomotor development of children with autism. Psychology and pedagogy: the need for the impact of science on the development of practice in Ukraine: Collection of abstracts of scientific papers of the participants of the International scientific-practical conference (Lviv, February 22–23, 2019)]. Lviv, p. 29–32 [in Ukrainian].

6. Diti z rozladami autistichnogo spektra: plan korekcyjno-rozvitkovoyi roboti / avt. kol.: L.O. Jurchenko, L.V. Oltazhevs'ka, T.A. Maljuchenko ta in.; upor. V.V. Semizorova. Vid. 3-te, bez zmin [Children with autism spectrum disorders: a plan of correctional and developmental work]. Ternopil: Mandrivets, 2019. 104 p. [in Ukrainian].

7. Lalaeva, R.I. (2001). Formirovanie leksiki i grammaticheskogo stroja u doshkol'nikov s obshhim nedorazvitiem rechi [Formation of vocabulary and grammar in preschoolers with general speech underdevelopment]. Sankt-Peterburg: Sojuz, 159 p. [in Russian].

8. Lynskaja, M.I. (2013). Znachenie sensorного vospitanija v robote s det'mi, stradajushhimi alaliej. Problemy sovremennogo obrazovanija [The importance of sensory education in the work with children with Alalia. Problems of modern education]. No. 2. P. 132–140 [in Russian].

9. Lynskaja, M.I. (2012). Formirovanie rechevoj dejatel'nosti u negovorjashhijh detej s ispol'zovaniem innovacionnyh tehnologij [Formation of speech activity in non-speaking children with the use of innovative technologies]. Moscow: Paradigma, 2012. 128 p. [in Russian].

10. Metieva, L.A., Udalova, Je.Ja. (2008). Sensorное vospitanie detej s otklonenijami v razvitii. Sbornik igr i igrovijh uprazhnenij [Sensory education of children with developmental disabilities. Collection of games and game exercises]. Moscow: Knigolyub, 2008. 120 p. [in Russian].

11. Nurieva, L.G. (2016). Razvitie rechi u autichnyh detej: metod. posobie i nagljadnye materialy [Speech development in autistic children: a method of manual and visual aids]. Moscow: Terevinf, 129 p. [in Russian].

12. Rukavicin, M.S., Kiseleva, L.V. (2019). Ispol'zovanie sensornoj integracii v korrekcii detej s tjazhelymi narushenijami rechi. Problemy sovremennogo pedagogicheskogo obrazovanija [The use of sensory integration in the correction of children with severe speech disorders. Problems of modern pedagogical education]. P. 182–185 [in Russian].

13. Strategichni napryami rozvitku inkluzivnoyi osviti do 2030 roku: proekt / M-vo osviti ta nauki Ukraini [Strategic directions of inclusive education development until 2030: project / Ministry of Education and Science of Ukraine]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-rozrobilo-strategichni-napryami-rozvitku-inklyuzivnoyi-osviti-do-2030-roku> [in Ukrainian].

14. Shepel', G.N. Sensornaja integracija kak metod korrekcii nedorazvitija rechi detej OVZ: detej s narushenijem intellekta i autisticheskim tipom povedenija [Sensory integration as a method of correction of speech underdevelopment of children with disabilities: children with intellectual disabilities and autistic behavior]. Retrieved from: 9c12ad66e623d0f07d55703ec2fd77d8 (yekaterinburg.ru) [in Russian].

15. Janushko, E.A. (2017). Iгры s autichnym rebenkom. Ustanovlenie kontakta, sposoby vzaimodejstvija, razvitie rechi, psihoterapija. Izd. 8-e [Games with an autistic child. Establishing contact, ways of interaction, speech development, psychotherapy. Ed. 8th.] Moscow: Terevinf, 128 p. (Serie “Special Child”) [in Russian].

16. Mason, G.M., Goldstein, M.H., & Schwade, J.A. (2019). The role of multisensory development in early language learning. *Journal of Experimental Child Psychology*, 183, 48–64. DOI: 10.1016/j.jecp.2018.12.011 [in English].

17. Stevenson, R.A., Baum, S.H., Segers, M., Ferber, S., Barense, M.D., & Wallace, M.T. (2017). Multisensory speech perception in autism spectrum disorder: From phoneme to whole-word perception. *Autism Research*, 10(7), 1280–1290. DOI: 10.1002/aur.1776 [in English].
18. Stevenson, R.A., Segers, M., Ncube, B.L., Black, K.R., Bebko, J.M., Ferber, S., & Barense, M.D. (2017). The cascading influence of multisensory processing on speech perception in autism. *Autism*, 22(5), 609–624. DOI: 10.1177/1362361317704413 [in English].
19. Stevenson, R.A., Siemann, J.K., Schneider, B.C., Eberly, H.E., Woynaroski, T.G., Camarata, S.M., & Wallace, M.T. (2014). Multisensory Temporal Integration in Autism Spectrum Disorders. *The Journal of Neuroscience*, 34(3), 691–697. DOI: 10.1523/jneurosci.3615-13.2014 [in English].